

MÍSTO VŠEHRDOVO VE VÝVOJI ČESKÉHO A EVROPSKÉHO HUMANISMU

J. B. Čapek

I.

Tvořivé úsilí Viktorina Cornelia ze Všehrd je spjato s hospodářským, politickým a kulturním rozmachem českých měst, která v jeho době pokračují ve svém historickém nástupu, zároveň se však ocitají v postavení obranném proti obnovovaným nárokům šlechty. Byla to především tradice husitská, která sílila průbojnost českých měst a jejich sebevědomí; jak známo, na sněmu čáslavském v r. 1421 města dokonce zatlačila feudály na druhé místo. Toto prvenství se nedalo arci trvale udržet, ale vzestupná tendence přece jen trvala, když byla posílena událostmi a silami dobovými: obnovením (aspoň částečným) hospodářských vztahů s evropskými zeměmi po válkách husitských, politikou krále Jiřího, který se opíral proti expansivnosti pánů o rytíře, zemany a města, a ovšem společně zákonitým souhlasným vývojem se vzestupem měst v tehdejších pokročilých zemích evropských. Jsou to na prvním místě města lombardská, toskánská a Benátky, jejichž trvalý vzrůst byl urychlen pádem Cařihradu 1453 a přistěhovalectvím řeckých emigrantů; tento příliv byl samozřejmě velmi významný i na poli kulturním pro vítěznou renesanci. V Itálii — a v jiných pokročilých zemích — působil jako základní určovatel obrát v hospodářském významu tříd: V 15. století měšťanstvo již v sobě soustřeďuje „další vývoj výroby a dopravy, vzdělání, sociálních a politických institucí“¹ a šlechta přestává být vůdčí nositelkou těchto hodnot.

Je to především sousední Německo, kde se tento vývoj zračí zvláště výrazně, ať jde o města hornoněmecká nebo o námořskou Hansu.² V Augsbu-
ku mocně vládne od druhé polovice 15. století obchodní dynastie Fuggerů — Jakub, Ulrich a Jakub mladší, kteří dovedou těžit z rozporů bavorských feudálů, podobně jako podnikaví obchodníci v Norimberku. Souvislost vývoje kulturního s hospodářským se projevuje velmi názorně, jak ukazuje například expanse nizozemského obchodu, který od druhé poloviny 15. století počíná zatlačovat Němce; současně nastupují průkopníci humanismu, z nichž největší jsou synové Nizozemí (Agricola, Erasmus, Alexander

¹ Fr. Engels, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie*, 1951, 10.

² Fr. Engels, *Německá selská válka*, 1950, 24.

Hegius, Johannes Murmelius aj.). Všude stoupá význam měšťanských mecenášů kultury, jako byl Willibald Pirkheim v Norimberku nebo Konrad Peutinger v Augsburgu.

V Čechách za kralování Vladislava II. zahajuje šlechta protiofensivu a houževnatě usiluje o to, aby byl zaražen vzestup měst. Proti feudální agresi organizuje se politický svaz českých měst, který se v r. 1500 ustaluje;³ mezi tato města náleží i rodná Všehrdova Chrudim. Čeští měšťané bojují za práva politická, soudní, výrobní a obchodní i za svobodné zastoupení na sněmech. Sami si ovšem ztěžují svůj boj tím, že hospodářsky zaostávají, že se spokojují jen omezenou nejnutnější řemeslnou výrobou a uchovávají ztrnulý systém cechovní.⁴ V této souvislosti je samozřejmé, že pohnutky Viktorina Cornelia pro jeho dílo byly především dobově společenské, že byl veden snahou bránit práva městská a z hlediska státního pevným řádem omezit libovůli šlechty ve vztazích ústavních a právních. Po této stránce pokračuje v linii Ctibora Tovačovského, který ovšem stál na posici feudální. Kulturním podnětem byl Všehrdovi humanismus. Jeho přesvědčení o oprávněnosti městských požadavků bylo posilováno pozorováním, jak se šlechta chová k poddanému lidu, kterému v té době byla omezována volnost stěhování a ukládány nové roboty a berně.

Česká města ovšem nepodepřela Všehrda v jeho zápasu. Nepomohla Praha, nepomohla Kutná Hora — dvě největší a nejbohatší česká města, která i svým stavitelským budováním závodila tehdy s rostoucími výstavnými hrady a zámky šlechtickými (Pernštejn, Šternberk aj.); v Praze a v Kutné Hoře Všehrd za svého života nejvíc pobýval. Chtěl posílit a zabezpečit politický nástup českých měst — v tom mu zabránili feudálové svým „Vladislavským zřízením“ a dalšími vynucenými zákony; plně však a s trvalou platností uskutečnil Všehrd nástup českých měst na poli kulturním, v linii nového pokrokového směru — národního humanismu.

II.

V českých zemích se po válkách husitských rozvíjel především humanismus latinisující, jehož představiteli byli hlavně zástupci vysokého kléru a katolické šlechty. Působil tu stálý styk s evropskými zeměmi, který byl českým husitům v době válek většinou odepřen; ještě i v době vladislavské byli to především katoličtí šlechtici a kněží, kdo pobývali na dvoře Matyášově v Budíně (Jan Šlechta ze Všehrd, Jan Filipec, Jan Meziříčský, také na Moravě narozený Němec Augustin Käsensbrod Olomoucký). V kačířských Čechách se tito lidé necítili doma; mluvíme ovšem o Čechách v užším smyslu, protože sousední Morava, mnohem méně zasažená husitstvím, mohla lépe uchovat některé humanistické náběhy z doby lucem-

³ Fr. Palacký, *Dějiny národu českého*, vyd. B. Riegra, V, 249.

⁴ *Přehled československých dějin* I., 1958, Hlava VIII, kap. 3, 283 (Josef Macek).

burské (tradice markrabího Jošta); v Olomouci se v 15. století vytvořilo významné středisko humanistické, v němž se sdružovali členové obou národností. Olomoučtí biskupové Tas Černoohorský z Boskovic, Stanislav Thurzo a jiní podporovali snahy latinisujícího humanismu. Pokud jde o styky s Itálií 15. století, byly samozřejmě vyhrazeny především feudálům a kněžím katolickým. Kulturní podněty, získávané touto cestou, směřovaly ovšem k humanismu latinisujícímu. Výjimečně silným inspirátorem katolických humanistů v Čechách a na Moravě se stal Aeneas Silvius, který se osobně stýkal s Prokopem z Rabštejna, Janem Tůškem z Pacova, Václavem z Bochova a jinými, a korespondoval s biskupem Tasem a Janem Šindelem.

Aristokratičnost, nelidovost humanismu latinisujícího byla v Čechách nebezpečnější než v zemích jiných, protože se stavěla proti všemu, čím tehdy žila většina národa. Obracela se zpravidla i proti měšťanstvu a jeho nárokům. Tak Martin z Tišnova v panegyriku na Bohuslava Hasištejnského viděl stav městský jako krmníka, který má věnovat svůj tuk panstvu.⁵ Refeudalisační tendence byly podporovány příklady italského renesančního individualismu, pro příslušníky šlechtické třídy tak lákavými. Pro to vše jazyk lidový, „sermo vernaculus“, byl těmto humanistům naprosto bezcenný a opovrženímhodný.

Tak se jevil i nejvýznamnějšímu představiteli latinské poesie humanistické v Čechách, Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic, který byl ideálem tolika svých současníků, z počátku i Všehrda.

U Hasištejnského je charakteristický vztah k třem zemím: k Itálii, kde studoval, k Německu, kde cestoval a s jehož syny udržoval přátelské styky, a last not least k Čechám. Na italských universitách se stýkal se současníky, z nichž vyrůstala nová pýcha vlašské renesance — byl mezi nimi i Poliziano a Pico della Mirandola. Těžko však nalézat u Hasištejnského jejich plodný vliv, zato silně a trvale na něj působili studenti němečtí, především Petr Schott ze Štrasburku.

Němci, s kterými se Hasištejnský stýkal, psali latinsky; tato skutečnost nepochybně spoluurčovala Lobkovicovo houževnaté setrvávání na řeči Ciceronově. Zároveň tato germánská orientace zbavovala básníka, v mládí jistě vnímavého a dychtivě pozorujícího, mnohých krásných podnětů a inspirací italských; není zajisté náhodné, že na pobyt v Itálii je ve spisech Hasištejnského málo vzpomínek a reminiscencí. A přece jak žhavým teplem, jak oslnivým rytmem žila taková Bologna a Ferrara, kde Hasištejnský studoval!

Nejde ovšem o vzpomínky Hasištejnského, ale o základní otázku, kolik tvořivých podnětů dovedl načerpat z tehdejšího kulturně vedoucího pro-

⁵ Josef Truhlář, *Humanismus za krále Vladislava II.*, 1894, 193.

středí italských měst a zdali se obracel k silám dobově progresivním, životodárným. Hasištejnský přišel do Itálie v době, kdy poesie humanistická a renesanční se rozkřídlovala nejsvobodněji. Byl to průlom svěžích tvůrčích sil, který na čas překonal příliš jednostrannou a retrospektivní orientaci antickou. Byla to doba Lorenza Magnifica, kdy mnozí zvelebují slávu italské poesie; tehdy již pracuje Matteo Maria Bojardo na svém díle „Orlando Innamorato“, které se stalo předzvěstí velké básně Ariostovy. Se jménem Bojardovým se Hasištejnský nepochybně setkal v Itálii častěji, protože autor „Zamilovaného Rolanda“ prožíval svá mladá léta ve Ferrare, v místě studií Lobkovicových.

Nejsou to však v této době v Itálii jen autoři výjimeční; pronikání národního jazyka je obecné. Široce se rozvíjející zájem literární žádal si nových děl v národní řeči i tlumočení klasiků. I zde stála na předním místě Ferrara, kde Hasištejnský studoval: „Často dostávaly se i starořímské kusy znovu opět na jeviště, zvláště ve Ferrare, na dvoře Ercola d'Este, kde však byly překládány do italštiny, aby jim bylo lépe rozumět.“⁶

To vše nemělo vlivu na jazykovou orientaci básníka Hasištejnského, tak jako na jeho církevně dogmatické a nesnášenlivé myšlení nepůsobily svobodomyslné názory jiného Itala, kterého poznal za studií, Giovanniho Pica z Mirandoly.

Uvedli jsme již některé příčiny, které vedly české feudální humanisty k ustrnulému lpění na latině. Tyto pohnutky vedly i Hasištejnského. Byl přirozeně utvrzován ve svém stanovisku horlivým latinisováním svých přátel, ale z těch žádný nepoznal italské renesanční prostředí tak důvěrně a žádný z nich nebyl obdarován tak bohatým básnickým nadáním jako Hasištejnský. Žádný neměl tolik předpokladů, aby se stal hlavou nové básnické školy národní.

Ke konci 15. století se probouzí nebo zesiluje poesie v jazyce národním u různých evropských národů. Francie má tehdy ovšem již dávno tradici svého básnictví, proto v 15. věku v ní vyrůstá Villon a v druhé polovině století škola „Velkých retoriků“, kteří již dovedou provádět s jazykem virtuózní bravury. V Anglii John Skelton přináší nové útvary veršované a nový život do národní poesie — přitom je ctitelem antiky, překládá listy Ciceronovy; Skelton přichází na svět téměř současně s Lobkovicem. Jen o málo mladší je skotský William Dunbar, který píše poesii tak životnou, že bývá zván „Burnsem 15. století“.

⁶ W i e s e - P è r c o p o, *Dějiny literatury italské* (přel. V. Tille, 1908), 1, 162. — Znárodňující tendenci v italské literatuře neohrozili od první poloviny 15. století někteří tvrdošíjní obháje latiny, ač někteří ještě vystupují kol poloviny století 16., jako Lilius Giralduš, který s politováním charakterisuje Ariosta: „Latino carmine aliquando ludit, sed nunc totum se vernaculis tradidit, atque inter cetera furem Orlandum dare curat in publicum“ (viz G. S a i n t s b u r y, *A History of Criticism* II, 1928, 64).

Bvlo by možno tvrdit, že naše básnictví v druhé polovině 15. století nemohlo následovat poesii italskou a francouzskou, které zrodily již řadu vynikajících umělců a mohly navazovat daleko snadněji a účinněji na tradici antickou. Ale jak potom vysvětlit, že mohlo z italské a francouzské poesie tak tvořivě čerpat básnictví anglické, jehož první rozkvět se odehrával ve 14. století, současně s prvním velkým rozmachem poesie naší? Jak vysvětlit, že poesie polská má již na počátku 16. věku svého Biernata z Lublina?⁷ Vedle povýšených latinistů Krzyckého a Jasniciá rodí polská poesie 16. století již Jana Kochanowského a Reje z Nagłowic. V Kochanowském a Rejovi po prvé předstihla polská literatura českou; do té doby bylo polské písemnictví proti českému vývojově zpožděno a čerpalo z něho. Jestliže vyrostli v Polsku básníci tak vynikající v 16. století, měli být již v 15. století u nás. Kochanowski také studoval v Itálii jako Hasištejnský — nestudoval tam však jen klasiky, ale Petrarca a jiné renesanční mistry, a jako druhou literaturu si nevybral latinské veršování německých humanistů, ale národní poesii francouzskou.

Zastavili jsme se u Bohuslava Hasištejnského poněkud podrobněji, protože jde o autora, který působil i na počátky Všehrdovy a pak se stal jeho protichůdcem a nepřítelem; a protože bývá Všehrdovi a jeho druhům i předchůdcům kladeno za vinu to, za co je odpověden Hasištejnský a jeho následovníci. Nejúčinněji vyslovil tyto výtky na mylnou adresu Arne Novák,⁸ když charakterisoval „Hádání Pravdy a Lži“ Ctibora Tovačovského: „Hojný gnomický živel přísloví, průpovědí, bajek řadí rozsáhlé dílo v blízkost mravoučného písemnictví staročeského, jehož duch vane k nám až neuvěřitelně z nábožensko-politické zpovědi předního aristokrata českého v době, kdy na dvoře medicejském básnil Poliziano a na dvoře estovském Bojardo.“ Viděli jsme, že s Polizianem se znal Hasištejnský a o Bojardovi velmi pravděpodobně častěji slyšel; on tedy může být kriticky konfrontován s těmito básníky, nikoli politický přestavitel Moravy z doby poděbradské a jagiellovské, jehož literární zájem se soustřeďoval na pole právní. Podobně jako Tovačovský může být — a bývá — obviňován i Všehrd, že spolu s naukovou prózou nezabezpečil vývoj národně humanistického básnictví. Lze tu ovšem vzpomenout na pravděpodobné básnické počátky Všehrdovy (autorství satiry „Papae mastix“ není zcela jisté, více o Muze Corneliově svědčí oslavné dvojverší Augustina Käsénbroda Olomouckého, který staví Všehrda vedle Hasištejnského), ale jeho nadání a úkol byly jinde. Byl to však blízký druh Všehrdův a vedle něho nejhorlivější pracovník na poli národního humanismu, Řehoř Hrubý z Jelení, který se pokoušel podnítit dobovou českou poesii v jazyce národním svým

⁷ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Średniowieczna poezja polska świecka* (2. vyd.), 1949, 93.

⁸ *Dějiny české literatury* (Československá vlastivěda VII, 1933), 45. — II. vydání pod názvem „Dějiny českého písemnictví“, 1946, 60.

překladem některých veršů Hasištejnského. Ten se odvděčil Řehoři Hrubému zuřivým vyspíláním, takže napadený překladatel ustal od dalších pokusů.

Je nápadné, že Hasištejnský se takovým způsobem staví proti své rodné řeči v době, kdy její rozkvět je všestranný, kdy se stává diplomatickou a často i kulturní řečí v zemích středoevropských, zvláště v Uhrách a v Polsku. Ale tato jazyková expanse děkovala za svůj vznik husitství; proto patrně neimponovala Hasištejnskému. Závazný však mohl být pro něj Dalimil, kterého cituje Všehrd, a názor Karla IV. na českou řeč. Hasištejnský zřejmě na své rodáky krajně zanevřel, jak svědčí jeho známá žaloba k sv. Václavu na mravy Čechů; ještě výraznějším svědectvím je napomínání Hieronyma Balba, kdy on, cizinec, kárá Hasištejnského, aby netupil Čechy a více miloval svou rodnou zemi.⁹ Novodobí němečtí literární historikové si ovšem nejednou libují v citování výroků Hasištejnského, které svědčí, jak se jejich autor vzdaloval svému národu. Tak P. Wiegler uvádí výrok: „Ego certe me Germanum esse et profiteor et glorior.“¹⁰

Současníkem Hasištejnského byl Hynek z Poděbrad, v jehož verších probleskuje počínající renesance, i když spíše jako životní pocit než jako kultivovaný vkus. Hynek psal jen česky, nezlákal však Lobkovice ani k čátečnému následování; Hasištejnský naopak dvakrát Hynka napadl nízkými pomluvami.

Mnoho by znamenalo, kdyby Hasištejnský byl nastoupil aspoň cestu básnického bilinguismu — i pro tuto linii by našel významné vzory v Itálii (Petrarca, Bembo, Poliziano, Alberti aj.). Bylo zůstaveno teprve pozdějším humanistickým básníkům, aby uskutečnili u nás tento typ (David Krinitus z Hlavačova a jiní až po Václava Klementa Žebráckého a Jakuba Jacobaea). Kdyby postupoval Hasištejnský touto cestou, jistě by nenastalo tak příkré odcizení mezi ním a Všehrdem.

III.

V poznámkách o Viktorinu Corneliovi nechceme podrobně rozvádět postřehy, kterými charakterizovali jeho humanismus badatelé starší; zvláště Jaroslav Vlček to učinil s celým uměním své jemné odstíněnosti. Viděl humanismus Všehrdův v jeho kritické metodě, v citování klasiků, v břitké satirě a ironii, v ostření rozumu právními otázkami, v ciceronském pathosu řečnickém.¹¹ Na některé z těchto postřehů je třeba navázat a pokusit se některé jiné hodnoty a vztahy připojit.

Všehrd bývá chápán často příliš jednoznačně a schematicky jako typ

⁹ Srov. Jaromír Čelakovský, *O významu Viktorina Kornela ze Všehrd v kulturních a právních dějinách českých* (Právník XV, 1901, 693).

¹⁰ *Geschichte der Weltliteratur*, 1914, 465.

¹¹ *Dějiny české literatury*, 2. vyd. 1931, I, 295 n.

čistě „domácí“, bez jakýchkoli vztahů mezinárodních, na rozdíl od dalekozorného rozpětí Hasištejnského. Je samozřejmé, že Všehrd je osobnost vyhraněného národního vědomí, ale to neznamena, že byl duch provinciální. Proto dříve, nežli přistoupíme ke zkoumání a hodnocení jeho funkce národní, je třeba se na něj podívat v souvislostech evropských.

V Itálii ovšem Cornelius nebyl, přece však znal některé její tvůrčí představitele a celkově pochopil ducha národního humanismu a renesance vlašské hlouběji než Hasištejnský. Nepochybně se více než Hasištejnský zamýšlel nad Dantem — ovšem nikoli nad autorem „Božské komedie“, podobně jako jiný národní humanista, Řehoř Hrubý z Jelení, se zajímal o Petrarca filosofa, ne o autora *canzonier*. Již P. M. Haškovec vyslovil domněnku, že Všehrd znal spisy „De monarchia“ a „De vulgari eloquentia“,¹² kde Dante zaníceně a zároveň s vědeckou zdůvodněností obhajuje podceňovanou mateřštinu. Shody mezi Dantovou a Všehrdovou apologií mohou být ovšem spontánní a mohou vyvěrat ze společných zdrojů. K dílům, která jmenuje Haškovec, bylo by možno připojit ještě „Il convivio“; pravděpodobnost, že by Všehrd znal toto dílo, je ovšem daleko menší, protože je psáno italsky — ale jsou tu nápadné shody s Všehrdovými výroky na obranu češtiny. Určuje-li Dante zvláštní kapitulu „pro věčnou hanbu a ponížení špatných mužů italských, kteří cizí národní jazyk doporučují a svým pohrdají“ — připomíná to přísné kárání Corneliovo, zrovna tak Dantovo opěvování krás italštiny se velmi podobá chválám české řeči u Všehrda. Bylo by možno arci nalézat i analogie životní — jestliže universita boloňská vyčítala Dantovi, že nenapsal raději novou Aeneidu,¹³ vzpomínáme na Všehrdovo krátké působení na pražském Vysokém učení (podobně i na rozchod Václava Píseckého s universitou). Obrán rodné řeči je tehdy v Itálii víc, takže se lze znovu zamyslet nad tím, že Hasištejnský všechny tyto skutečnosti neviděl nebo vidět nechtěl. Tak Castiglione ve svém „Cortegianu“ hájí „společnou italskou“ řeč mluvenou, čerpanou především z Toskány. Jiné italské obrany národní řeči jsou však odrazem odlišných podmínek společensky vývojových: Jsou to výklady básníka a kritika Gian-Giorgia Trissina, nebo dialogy „Prose della volgar lingua“ z první čtvrtiny 16. století, které sepsal Pietro Bembo a které zastávají názor, že spisovná řeč má být národní, nemá však vycházet z jazyka lidového, nýbrž má se opírat o tři nejvýznamnější autory 14. století. Toto hledisko převládlo a způsobilo, jak dovozují italští literární historikové, že italština se vytríbeností přiblížila klasické latině, ale rozkvétala především v básnictví, takže próza, která by s ním mohla soutěžit, je spojena až se jménem Manzoniho.¹⁴ U nás naopak význam prózy v národním jazyce

¹² *Dante a Všehrd*, ČMM XLV, 1921, 52 n.

¹³ Viz Johan Nordström, *Moyen-Âge et Renaissance*, 1933, kap. IX.

¹⁴ Wiese-Percopo, *Dějiny literatury italské* II, 64.

již od doby Všehrdovy daleko přerostl význam poesie; z hlediska estetického lze nad tím pocítovat stesk, ale z hlediska celkového vývoje národního je třeba vidět, oč demokratičtější společenské podmínky měl rozvoj národního humanismu v Čechách v poměru k Itálii.

Všehrdovy meze, ale také velká část jeho tvořivé energie je samozřejmě v jeho myšlení právním. Na tomto poli nalézá mezi evropskými národními humanisty 15. století málo blíženců. Charles Dumoulin, jako Všehrd stoupenec reformace, který „první objevil původ práva francouzského“¹⁵ a spolu s Jacquesem Cujasem osvobodil francouzské právníctví z područí italského, žije až v první polovině století 16. Podle některých historiků byl to teprve Cujasův žák Loysel, který probojoval plně studium práva germánského a domácího proti hegemonii práva římského.¹⁶

Věkově a do značné míry i funkcí svého díla je Všehrdovi daleko bližší průkopník národního humanismu anglického Sir John Fortescue. Dosáhl vysokého stáří; narodil se mezi lety 1385—1395, zemřel v r. 1479.¹⁷ Byl právník teoretický i praktický, soudce a politik.¹⁸ Nejproslulejší jeho dílo „De Laudibus Legum Angliae“ — „O chválách anglických zákonů“ — bylo psáno v l. 1468—1471.¹⁹ Tak jako Všehrd, vkládá Fortescue do svého díla celou svou osobnost, takže kniha je obrazem jak doby, tak autora.²⁰ „De Laudibus legum Angliae“ má strukturu dialogu — kancléř podává své návrhy princí, ten odpovídá. Vykládá se tu o původu zákonů v „ius naturae“, o rozdílu zákonů anglických a kontinentálních, o francouzském typu vlády výlučně královské, o vztahu principů právních a theologických, o charakteru jednotlivých zákonů domácích, o nezbytnosti zříditi akademii práv v Anglii, a jiné. Fortescue se v nejednom zásadním názoru shoduje se Všehrdem: při pročítání XIX.—XXIX. kap. díla Fortescuova, kde se vykládá o rozdílu zákonů anglických a zákonů „civilních“ (římských a jiných kontinentálních), musíme opětovně myslit na Všehrda a jeho odlišování českého práva zemského a práva římského, také jeho lišení práv domácích a příchozího práva „majtburského“ a jiných městských práv původu německého.

Historikové anglického práva vysvětlují, že linií anglických „national jurists“ počíná reformátor John Wycliffe²¹ svým dílem „De officio regis“; útočí tu proti římskému právu v justiniánské kodifikaci a proti kanonickému právu, a zastává anglické právo domácí. Wycliffe našel mezi „národ-

¹⁵ Otokar Šimek, *Dějiny francouzské literatury*, II, 1948, 28.

¹⁶ Declaureuil, *Historie Générale du Droit français*, 884.

¹⁷ S. B. Chrimes, *Chronology of Fortescue's Life*, edice „Sir John Fortescue: De Laudibus Legum Angliae“, 1942, LVIII n.

¹⁸ H. D. Hazeltine, *ibid.*, „Preface“, s. L.

¹⁹ *Ibid.* IX.

²⁰ *Ibid.* LII.

²¹ Pound, *Spirit of the Common Law*, 39—30; F. W. Maitland, *English Law and the Renaissance*, 11, 52—54.

ními právníky“ své pokračovatele. Je zřejmé, že nejednu překvapující shodu mezi Johnem Fortescuem a Všehrdem lze vysvětlit skutečností, že oba svou národní protikosmopolitní tendencí pokračovali do značné míry v úsilí svých rodáků reformátorů — Wycliffa a Husa.

Silné národní uvědomění se u Fortescua i Všehrda projevuje chválou domácích tradic právních; u Fortescua je to již název jeho díla a obsah některých kapitol (např. kap. XVII: „*Consuetudines Angliae antiquissimae sunt et per quinque nationes vicissim usitatae et acceptae*“; kap. XVIII: „*Hic ostendit quali gravitati statuta eduntur in Anglia*“; posléze závěrečná kap. LIV: „*Leges Angliae optimae sunt quas scire regibus expedit* —“ atd.). U Všehrda jsou to známé chvály českých starých práv v „Předmluvě“ „Knih devaterých“, pak řada projevů, nejednou básnicky okřídlených a vroucích v jednotlivých knihách (II. 30, III. 18, IV. 19 aj.).

Důraz na domácí právo nepochybně souvisí u obou autorů s jejich sympatiemi k právu přirozenému (u Fortescua „*ius naturae*“ a „*lex naturae*“ v kap. XV. a XVI., u Všehrda „přirození“ v „Předmluvě“, nebo „zákon přirozený“ v knize III, 25, nebo „rozum“ v kn. VIII, 26). V pojetí státu jako monarchie má Fortescue své stanovisko velmi přesně ujasněno srovnáním typu francouzského („*Dominium regale*“) a anglického („*Dominium politicum et regale*“). O podmíněné a ústavně vymezené moci králově mluví Fortescue častěji (kap. IX, XXV, XXVI); také Všehrd vyslovuje podobné hledisko („země sobě krále sama volí a jej dobrovolně poslouchá, od něho žádnými penězi kúpena nejsúci, než dobrovolně jemu poddána“). John Fortescue projevuje i značný smysl pro ochranu práv lidu a člověkovy osobnosti; Všehrdovo cítění a horlení na tomto poli je známo (IV. 4 aj.).

Sir John Fortescue sepsal ještě jiný spis, který také, třebaž v menší míře, se kryje s právním dílem Všehrdovým. Je to dílo, jednající o rozdílu mezi královskou mocí absolutní a omezenou — „*De dominio regali et politico*“, vydávaný také pod názvem „*The Difference between an Absolute and Limited Monarchy*“ nebo „*The Governance of England*“. Toto dílo píše Fortescue již řečí národní, a tím velmi přispívá k rozkvětu a rozšíření anglické „racionální prózy“.²² V tomto díle je také zmínka o husitech, ne tak nepřátelská jako u mnohých jiných soudobých autorů evropských, ale také ne příliš příznivá; Fortescue připomíná králům, že mají pomáhat k tomu, aby jejich národy žily v blahobytu; octnou-li se národy v nouzi, povstanou chudí proti urozeným a učiní všechny majetky společné.²³

Celkově jest ovšem Fortescue v lecčem více středověký než Všehrd, hlouběji vězí v tradicích scholastických, což souvisí s tím, že byl sice na

²² George Sampson, *The Concise Cambridge History of English Literature*, 1946, 96.

²³ „Trewly, it is lyke that this lande then shulde be like unto the reame off Boeme, wher the commons flor poverte rose upon the nobles, and made all thair godis comune. Item, hit is the Kyngis honour, and also office, to make his reame riche.“ („*The Governance of England*“, vydání Ch. Plummera, 1885, 139.)

poli práva pokračovatel Wycliffův, ale nebyl „viklefitou“ v českém smyslu, jako jím byl Viktorin ze Všehrd. Proto Fortescue zdůrazňuje autoritu papežovu, proto je výrazný aristotelik (vzpomeňme proti tomu, jak Všehrd staví Platona nejvýše ze všech filosofů). Vývoj anglický byl proti českému v 15. století zpožděn; také je třeba uvážit, že Fortescue nebyl měšťan jako Všehrd, ale feudál — z tohoto hlediska byl v lecčem bližší Ctiboru Tovačovskému než Corneliovi. Byl mu však zase bližší hlubším vzděláním a všestrannějším rozhledem. Mluví-li se u Fortescua o znacích racionalismu a realismu,²⁴ platí to také o Všehrdovi. Vidí-li jiný významný literární historik v díle Fortescueově „zajímavý kus kontroversiálního spísování“,²⁵ lze také této charakteristiky užít pro některé kapitoly díla Všehrdova.

Srovnáváme-li Všehrda s Johnem Fortescuem, nenaznačujeme tím ovšem ani vzdáleně možnost jakéhokoli vzájemného vlivu mezi nimi, ale konstatujeme společnou tendenci národního humanismu.

Přímých osobních styků mezi Všehrdem a cizími představiteli národního humanismu patrně mnoho nebylo, když se český autor soustředil na své životní dílo a zápasil pak s různými překážkami. Ale uvedené analogie a shody evropské svědčí, jak se český kulturní život po válkách husitských prolamoval z izolace, do níž ho uzavřelo nepřátelství skoro celé Evropy, a jak znovu postupoval společným vývojovým rytmem, uchovávaje svou výraznou osobitost. Pro české feudální humanisty latinisující, kteří se nepřiklonili k husitství (nebo se od něho odklonili jako Lobkovic), byl humanismus únikem do cizího prostředí nebo do fiktivního světa mythologického; pro humanisty kališnické, většinou měšťany, byl humanismus obnovením kulturního kontaktu s Evropou. Skutečným triumfem tohoto obnoveného styku je pobyt mladého člena Všehrdovy skupiny, Václava Píseckého, v Itálii v letech 1509—1511, kdy jeho zásluhou byla založena stolice řečtiny na universitě v Bologni, a přestěhování mladého Zikmunda Hrubého z Jelení (Gelenia) do Basileje v roce 1523, kde se stal pomocníkem Erasmovým a korektorem edic klasiků, což bylo pro humanisty z největších privilegií; odtud Gelenius získal i přátelství čelných humanistů Melanchthona a Beata Rhenana. Je pozoruhodným faktem, že i na poli mezinárodního humanismu takto vynikli členové národní skupiny Všehrdovy, nikoli druhové a sateliti Hasištejnského, ač měli velikou výhodu ve svém latinisování a ve svých stycích kulturních, politických i církevních.

IV.

V každé úvaze o Všehrdovi stojí ovšem v popředí jeho hluboce uvědomělé češství, jeho funkce společensky i kulturně progresivní v prostředí

²⁴ H. D. Hazeltine v předmluvě k edici *De Laudibus Legum Angliae*, 1942, LII.

²⁵ A. Compton-Rickett, *A History of English Literature*, 1929, 110.

českého národa. Všehrdovo vlastenectví bylo determinováno a usměrňováno jeho příslušností k rostoucí a dobově průbojně měšťanské třídě. Vidíme-li ovšem, že Cornelius dovede častěji rozšířit svůj zájem a svou obranou snahu i na neměšťany, na chudý lid a všechny utiskované (jako jeho stoupenec Řehoř Hrubý z Jelení), uvědomujeme si, že se jeho národní vědomí opírá také o živou tradici husitskou, ke které se otevřeně hlásil. Všehrd se učil zřejmě i od Chelčického a zasloužil se i o rozvoj mladé Jednoty bratrské svým působením na Vavřince Krasonického.²⁶ České vědomí Všehrdovo bylo arci ještě síleno jeho vyvinutým smyslem jazykovým, jeho láskou k rodné řeči, a jeho nadšenou oddaností k staré tradici domácího práva.

V tom všem byly předpoklady, aby Viktorin Cornelius jako humanista nastoupil cestu humanismu národního. Proto nelze považovat za výstižnou formulaci, že za zčeštění Všehrdova humanismu lze děkovat roztržce s Bohuslavem Hasištejnským.²⁷ Není ovšem pochyby, že tato roztržka vývoj Všehrdův urychlila.

V předešlé kapitole jsme se zmiňovali o italských mistrech — počínajíc Dantem — kteří jako Všehrd milovali svou rodnou řeč a snažili se ji všemi silami povznést a zušlechtit. Když jsme si nyní charakterisovali motivy Všehrdovy lásky k mateřštině, vzpomeňme zde, jak jiné pohnutky vedly často italské humanisty k tomu, aby v některých svých pracích užili národního jazyka. Vespasiano da Bisticci a Matteo Palmieri přiznávali otevřeně, že píší někdy italsky jen ze soucitu s nevzdělanými, aby se jim dostalo trochu osvětlení. Tito autoři a také i nad ně daleko nadanější L. B. Alberti neviděli v národní řeči žádnou osobitou tvůrčí sílu, a proto nechápali a neuznávali tvůrčí osobnost spisovatele; pravý spisovatel byl pro ně latinisující imitátor klasiků nebo obratný překladatel.²⁸ Národní jazyk byl jim vhodný jen „in ilis rebus quarum memoriam nolumus transferre ad posterum“, jak to vyjádřil Filelfo. Jaký to rozdíl od Všehrda!

Překonávat vliv Hasištejnského, který byl v Čechách i v německých zemích autoritou, nebylo věcí lehkou.²⁹ A nebylo věcí lehkou přemáhat některé ustrnulé tendence utrakvistické, jak se začaly ustalovat po smrti vynikajících duchovních vůdců, Rokycany a Martina Lupáče. Jak známo, administrátor Václav Koranda mladší úporně odmítal humanismus. V této mentalitě také trčeli mistři pražské university.

²⁶ O Všehrdově vztahu k jednotě bratrské J. Goll, *Chelčický a Jednota bratrská v XV. století*, 1916, 236.

²⁷ Např. Fr. Čáda, *Poslední kapitoly životopisu Všehrdova* („Všehrd“ II, 1921, 4 n) a jini.

²⁸ G. Toffanin, *Storia dell'Umanesimo*, něm. překl. 1941, 239 n.

²⁹ Vedle Hasištejnského byl v českých zemích vysokou autoritou Mistr Augustin Olomoucký. Velmi k tomu přispělo, že jeho „Dialogus in Defensionem Poetices“ byl vytištěn v Benátkách (1493). Viz K. Svoboda, *Augustin Olomouckého Dialog na obranu básnictví*, LF LXIX 1942. — G. Saintsbury pojal Augustina do souborného díla „A History of Criticism“ II 1928, 27—28.

Byli tu ovšem jiní, kteří měli v sobě aspoň díl tvořivé dynamičnosti, jaká vyznačovala dobu Husovu a jeho přímých žáků a pokračovatelů. Husa Všehrd oddaně ctil, jak svědčí jeho oslavná zmínka v závěru první recenze *Knih devaterých*; Husovi a jeho péči o rodný jazyk děkuje Všehrd za širší, demokratičtější pojetí mateřštiny, než jaké se projevilo u italských humanistů, zvláště u Pietra Bemba. Všehrd se také zmiňuje o statečnosti husitských žen.³⁰

V době poděbradské měl Všehrd některé předchůdce mezi kališnickými humanisty, jako byl Šimon ze Slaného³¹ a znal se s význačným představitelem utrakvistické šlechty Ctiborem Tovačovským z Cimburka. Někteří přátelé Tovačovského byli i přáteli Všehrdovými — tak vzdělaný překladatel Jan z Kunčic.³² Je známo, že Všehrd se v r. 1492 přimlouval u Ctibora, aby Hasištejnskému bylo dáno biskupství olomoucké.³³

Málo víme o příteli Corneliově, kališnickém knězi Jírovi, kterému věnoval svůj překlad knihy Jana Zlatoústého; byl to rádce Všehrdův na poli překladů.

Všehrdova věrnost husitské tradici vyprovokovala Hasištejnského, aby přetrhal přátelské styky, které oba muže spojovaly. Kdyby se ovšem Cornelius vzdal husitství, nevykonal by svůj historický úkol. Jemu právě bylo dáno, aby vyvrcholel české kališnictví jednak pokračováním v literatuře poděbradské, jednak uvedením národního humanismu.

Staré kališnictví utrpělo těžkou ránu již u Lipan a v následující době zikmundovské, albrechtovské a ladislavovské reakce; potom v době jagiellovské, kterou prožíval s nemalým utrpením Všehrd, stávalo se již sterilním. Z tohoto úpadku se nevzpamatovalo. Jeho čest byla literárně zachráněna jen v práci zpěvníkové, v níž se spojovala tvořivost slovesná, hudební i výtvarná (*Kancionály Hradecký, Kouřimský, Kutnohorský, Královéhradecký, Franusův, Německobrodský, Litoměřický*), též v teorii zpěvu (*M. Václav z Prachatic, Václav Filomates*) a v činnosti nastupujícího národního humanismu, tedy především v díle Viktorina Cornelia.

S humanismem Všehrdovým souviselo, že hlavní jeho dílo není určeno tematům bohosloveckým a církevním, jak tomu bylo u starších autorů husitských. Lze však říci, že spojení husitské tradice s humanistickou orientací pomohlo Všehrdovi vytvořit první typ humanismu reformačního, který pak přešel zvláště do Jednoty bratrské. Stal se také významným a dobově progresivním směrem v zemích, které přijaly reformaci, v Ně-

³⁰ „O právích země české *Knihy devateré*“ (vydání H. Jirečka, 1874), Předml. 5. — Viz o tom Fr. Kavka, *Husitská revoluční tradice*, 1953, 37.

³¹ O něm R. Urbánek, *První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného*, LF LXV, 1938.

³² Ant. Rybička, *Jan z Kunčic a na Zaječlicích* („Pomůcky životopisné k dějepisu literatury v Čechách“), ČCM XXXVIII, 1864, 89 n.

³³ H. Jireček, *Mr. Viktorín ze Všehrd a dílo jeho* (M. Viktorína ze Všehrd *O právích země české Knihy devateré*, 1874, VIII).

mecku a Nizozemí, v Anglii a ve Skandinávii, ve Švýcarsku a také i v zemích, kde reformace nezvítězila, jako ve Francii a v Polsku. Výjimečné postavení českého humanismu reformačního je v tom, že jeho zahajovatelé, především Všehrd, postupovali od reformace k humanismu, kdežto všude jinde tomu bylo naopak. Humanisté evropští sympatisovali s reformními směry, někteří z nich se zastavili před rozhodným krokem a nestali se plnými stoupenci reformace (Erasmus, Reuchlin), jiní se přiklonili silněji (francouzský filolog a překladatel Lefèvre d'Estaples, anglický pedagog a přítel Erasmův John Colet, osvícený znalec klasiků Roger Ascham, aj.); proto i někteří reformátoři působili zároveň jako vynikající humanisté (Huldreich Zwingli, Philip Melanchthon, William Tyndale; i Kalvín přes svou starozákonní přísnost měl blízko k humanismu).³⁴ Není pochyby, že v zemích, kde humanismus předcházel reformaci, měli reformační představitelé solidní přípravu vědeckou, ale český opačný postup zabraňoval aristokratickým tendencím humanistickým a budoval širší a hlubší základy pro zlidovění kultury — zvláště když šlo o reformaci typu husitského. Co znamenal Hus a do značné míry již Tomáš ze Štítného svými bohosloveckými spisy v národní řeči, to znamenal Všehrd se svou češtinou v právnictví a humanistické literatuře vůbec. Je třeba zdůraznit, že tu nešlo o individuální akci Všehrdovu, jak o tom svědčí skupina jeho stoupenců a následovníků, i fakt, že i laičtí kališníci projevovali porozumění pro mladý humanismus; Konrad Celtes se za své návštěvy v Praze setkal s porozuměním především u českých kališníků.³⁵

Všehrd uskutečňuje tedy svou osobností a svou prací odvážnou syntézi humanismu reformačního; je přirozené, že není pak vždy snadným úkolem rozeznat a stanovit, která jeho idea a norma (pokud není přímo vzata ze starých českých práv) je z kořene husitského a která z humanistického. Praví-li např. Cornelius ke konci předmluvy k svému dílu,³⁶ že „každý sobě raději než obci živ jest, a svého všickni hledie, obecního ne každému se chce“, vidí v tom někteří literární historikové ideu humanistickou,³⁷ a není pochyby, že pojem obecného dobrého, převzatý z antiky, byl v humanismu vysoce oceňován. Vzpomeňme, jak pozdní pokračovatel Všehrdův na poli národního humanismu, Mistr Pavel Ješín z Bezdězí, mluví v předmluvě k svému vydání Dalimila r. 1620 třikrát o obecném dobrém (užije také výrazu „salus populi“). Lze však také oprávněně ukázat, jak velkého významu dosáhla idea obce a společného dobra v husitství a jak účinně byla

³⁴ Srov. Ernst Troeltsch, *Renesance a reformace* („Z dějin evropského ducha“, vybral a přeložil J. Werstadt, 1934), 110.

³⁵ Josef Truhlář, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II*, 1894, 41—42.

³⁶ „M. Viktorina Kornela ze Všehrd O právních země české *Knihy devateré*“ (vydání H. Jirečka 1874), 8.

³⁷ Jan Jakubec, *Dějiny literatury české*, I, 1929, 571.

realisována v „obcích polem pracujících“ a v „obcích domácích“.³⁸ Odpor proti dobovým krutostem, proti trestu smrti je jistě význačně humanistický, ale zároveň zde mluví nekompromisní zásadovost Chelčického (uváděli jsme již doklad o Všehrdově úctě k němu), která se ozývá také u Mistra Rokycany. Tyto skutečnosti vedly některé badatele k tomu, aby zdůraznili, jak silně je podmíněno Všehrdovo úsilí o zlidštění právních ustanovení českými kořeny husitskými.³⁹ Podobně je tomu u vlastenectví Všehrdova, které dovede projevit prudkou antipatii k německému jazyku, zároveň však s osvícenou spravedlností vzdát chválu soudobé kulturní aktivity německých humanistů. Tento rys Všehrdův zdál by se ukazovat jednoznačně na ideologii humanistickou, ale je třeba si opět připomenout, že i husité lišili Němce a Němce: Jak významné postavení mezi duchovními představiteli husitství zaujímají Mikuláš a Petr z Drážďan, kolik i jiných německých kacířů nalezlo útočiště v husitských Čechách!⁴⁰

Podrobné zkoumání může ještě dospět u nejedné otázky tohoto druhu k odpovědi, jde-li o podnět humanistický nebo husitský. Je však také oprávněný výklad, že nejednou tu působily podněty oba a vzájemně se umocňovaly. Tím si dobýval reformační humanismus právo na to, aby byl pokládán za synthesi ústrojnou; je ovšem jisto, že tato synthese se vždy nedařila, že nejednou šlo o protiklady antagonistické.

V.

Všehrdův národní humanismus není ovšem vymezen jen pojmem humanismu reformačního. Aspoň ve zkratce uveďme, že význam jeho díla byl dán i vědomým navázáním na starou literaturu českou, zvláště právní. Všehrdově vztahu a úctě k starým českým právům věnují svou pozornost především právní historikové; v souvislosti Všehrdova národního humanismu je třeba podtrhnout, jak tento duch, vyznavač reformace a humanismu, tehdy směrů mladých a nastupujících, projevuje skutečný smysl pro kulturní dědictví národní — vzpomeňme např. jeho obšírných citací ze Smilovy „Nové rady“! Nepochybně Všehrdovi děkoval Dubravius za upozornění na Flaškovu básnickou skladbu, které pak volně použil pro svou „Theribulii“ v r. 1520. „Novou radu“ máme zachovanou ve dvou opisech kališnických milovníků starší literatury v době kolem poloviny 15. století; snad těchto opisů bylo víc, a jsou důkazem, jak husitství, které opouštělo literární výtvořky společensky přežilé (rytířské epos, legendu,

³⁸ Viz F. Palacký, *Dějiny národu českého* (jubil. vyd.), III, 248. — *Přehled Československých dějin*, I, 1958, Hlava VII, kap. 2, 203 (Josef Macek).

³⁹ Bohuslav Šejha, *Mravňí názory Viktora Kornela ze Všehrd* („Všehrd“ II, 1921, 16 n.).

⁴⁰ Viz F. M. Bartoš, *Husitství a cizina*, 1931. — Nyní velmi podrobná a dokumentovaná studie Horsta Köpsteina, *Ohlasy husitského revolučního hnutí v Německu*, zvl. kap. II. „K postoji husitů vůči německému národu — němečtí husité v Čechách“ ve sborníku „Mezinárodní ohlas husitství“, 1958.

liturgickou hru), uchovávalo a funkčně oživovalo díla, ve kterých nevyschla míza života. Všehrdova úloha je tu zvláště čestná.

Ve shodě s tímto Corneliovým smyslem pro hodnoty staré české literatury postupovalo jeho úsilí překladatelské. Všehrd si ovšem ještě nevybírá autory antické, ale přibližuje se jim tím, že si volí církevní otce, představitele křesťanské antiky, a pomíjí spisovatele scholastické. Jazykově tu překladatel získával nepoměrně víc než od spisovatelů středověkých. Jestliže se věnoval Všehrd tak horlivě práci překladové, bylo to ze správného vědomí o nezbytnosti překladů pro plodný a zušlechtěný vývoj národního humanismu.

V předmluvách svých překladů vyzdvihuje Všehrd význam a krásu jazyka; zde je veden humanistickým ideálem „eloquentiae“. Ale stejně mu byl blízký druhý ideál humanistický, „sapientia“. Všehrd byl myslitelem již jako velkorysý a důsledný systematik právní. Jeho kritický postup, jeho schopnost srovnávání, vytváření vyšších souhrnů, zobecňování je kladná hodnota filosofická, zrovna jako jeho výklad právních termínů, jeho úsloví a přísloví a zvláště jeho výklady o společnosti, o vztazích lidí, o smyslu zákonů. Ze stručné zmínky víme, jak si Všehrd cenil Platóna, který je mu „všech filosofův světských hlava“. Hodnotí Platóna souhlasně s vynikajícími humanisty, kteří pod vlivem Řeků, jako byl Manuel Chrysoloras, již od konce 14. století stavěli kult Platóna proti středověkému aristotelismu;⁴¹ někteří se ovšem snažili smířit ideje obou filosofů, jako Pico della Mirandola. Kult Platóna v době nastupující renesance je třeba chápat dialekticky: Bez středověkého kultu Aristotela (ovšem velmi jednostranně chápaného) by nebylo renesančních a humanistických oslav Platóna. Nabízí se samozřejmě výklad, že Všehrd věděl o Platónovi od Hasištejnského nebo jiných latinisujících humanistů, kteří navštívili Itálii, ale je třeba zdůraznit, že Všehrd mohl znát aspoň jedno vynikající dílo Platóna ze zapomenutého českého překladu: zprávu o tom překladu zapsal sám největší představitel českého humanismu národního a reformačního v 16. století.⁴² Uvádí mezi autory jazykově vytržbených knih „Jana z Kunšic“ (správně „z Kunčic“), který „drahnou knihu Mistra Matěje Pařížského o Antikristu z latiny do češtiny přeložil“, a „Matyáše písaře jeho“, který „přeložil panu Tovačovskému z latiny do češtiny libros Platonis de republ.“⁴³ Překlad Platonovy „Politeie“ — dnes nezvěstný — svědčí o humanistickém zájmu Ctibora Tovačovského (který někdy bývá popírán) a o myšlenkové úrovni nastupujícího národního humanismu českého. Lze připojit, že druh Všehrdův, Řehoř Hrubý z Jelení, byl velmi oddán tradici platónské a mladší je-

⁴¹ Viz o tom zvl. G. Toffanin, *Storia dell'Umanesimo*, něm. překl. 1941, kap. III. „Der platonische Humanismus“ a V. „Die Philosophie des Humanismus“.

⁴² Jan Blahoslav, *Gramatika česká* (Liber sextus, qui continet farraginem vocum et phraseon elegantiarum). Vyd. J. Hradila a J. Jirečka 1857, 282.

⁴³ Ibid. 285.

jich pokračovatel Václav Písecký postoupil od Aristotela k Platónovi. O filosofickém zájmu prvních našich národních humanistů svědčí i výbory ze starých myslitelů, které tlumočil Jan Češka a Mikuláš Konáč z Hodištkova.

VI.

Viktorin Cornelius ze Všehrd je veliký zahajovatel; on a jeho druhové a následovníci počínají nebo plodně rozvíjejí několik vývojových siločar české literatury 16. a 17. věku. Jsou to především autoři právníčtí, kteří pokračují v české linii juristické, kterou Všehrd obohatil nejslavněji.

Tvořivé pokračovatele nalezla Všehrdova obrana a chvála české řeči z předmluvy k překladu Jana Zlatoústého. Je tu třeba jmenovat již jeho druhy z prvního nástupu národního humanismu — Píseckého a Konáče, z pozdějších aspoň Jana Blahoslava, Veleslavína, Žerotína (list olomouckým) a Stránského („Na nedbalého Čecha učiněný okřik“). U Jana Blahoslava ovšem, tak jako před tím u Beneše Optáta a jiných filologů projevovala se všehrdovská láska k rodné řeči také úsilím mluvnickým, podobně jako na poli slovníkovém u Rešela, Veleslavína a Komenského. Veleslavín následuje Všehrda i svými programovými předmluvami (tak v předmluvě ke „Kronikám dvěma o založení země české“ se dotýká otázek českého charakteru, v dedikaci slovníku „Sylva quadrilinguis“ mluví o českém jazyce, atd.). Podobně Kocín v předmluvě k vydání „Historií církevních“ Eusebiovy a Kassiodorovy kritikuje poklesky v české mluvě a spisovnou řeč „zněmčilých Čechů“. Sám chce psát čistým českým jazykem.

V překládání z klasických řečí postoupil od Všehrda Václav Písecký k autorům antickým a přeložil „Spis Isokrata k Demonikovi napomenutelný“; byl vydán znovu 1558 Aquilínatem-Vorličným a 1586 s dobovými jazykovými úpravami Veleslavínem. Rozpoutané náboženské polemiky 16. století odvedly namnoze pozornost od antických literatur, takže na tomto poli se tvorba českého národního humanismu zpožďuje. Výjimečný je případ Katonových Distich, která byla přeložena třikrát, naposledy Komenským. Zůstaly také mezery v překládání čelných humanistů evropských; soustavnější pozornost se obracela k Erasmovi (Řehoř Hrubý z Jelení, Oldřich Velenský, Jan Popel z Lobkovic). Kulturně společensky je velmi důležitá činnost vydavatelská a organizační, kterou po Konáčovi přejal zvláště Jiří Melantrich a po něm Veleslavín.

V některých vývojových liniích byl nástup národního humanismu všehrdovského zaražen nebo značně přitlumen. To platí o vývoji úsilí filosofického, ať tu jde např. o humanistický vztah k Platonovi, nebo o práci metodologickou a budování jednotlivých disciplín filosofických; osobnosti jako Šimon Gelenius Sušický ke konci 16. století jsou výjimkou. Spatřujeme-li tradici všehrdovskou také v díle jeho současníků Řehoře Hrubého a Ko-

náče, nemůžeme nevidět značné pozdější oslabení vývoje básnického a beletristického (nikoli dramatického, který poměrně zesílil).

Je však třeba připojit, že v literatuře — opět především měšťanské — rozvinuly se některé slovesné druhy, které neměly svou přímou oporu v humanismu všehrdovském, především vědy přírodní a cestopisy. To platí přirozeně také o produkci kancionálové a traktátové, která vyrůstala ze starší tradice husitské.

Celkově lze říci, že největší část dědictví národního humanismu přejali spisovatelé bratrští. Zmínili jsme se o působení Všehrdově na Vavřince Krasonického, o vzdělaném Oldřichu Velenském, který pokračoval v překladatelském úsilí Řehoře Hrubého. Jestliže novokališníci v 16. století silně latinisovali (od Kolína z Chotěřiny po Kampana) a tím se přibližovali humanistům feudálním a katolickým (jak se to manifestovalo sdružením obou těchto konfesí v kruhu Jana staršího Hodějovského), nastoupila Jednota bratrská důsledně cestu humanismu národního. Tato tvůrčí spojitost humanismu bratrského a starokališnického nebyla dosud náležitě vyzdvižena a oceněna. Je-li největším naším národním humanistou v století 15. kališník Všehrd, jest jím v století 16. Bratr Jan Blahoslav a v 17. Komenský.

Bylo by potřebí některé rysy Všehrdova humanismu a jejich pokračování podrobněji rozvést, ale vymezený rozsah to nedovoluje. Pokoušíme-li se shrnout hlavní body úvahy o kulturním významu Viktorina Cornelia, vystane nám devatero zásluh autora „Knih devaterých“:

1. Všehrd zosobňuje více než jiní nástup českého měšťanstva jako vůdčího činitele společenského, kulturního a politického. Podobně z měšťanského prostředí vyrostli Machiavelli, Erasmus a Morus, ale Všehrd vyjadřuje výrazněji než tito jeho velcí současníci dobovou úlohu měšťanské třídy. Všehrdovo dílo právní je projevem rozmachu této třídy v době měnících se výrobních sil a vztahů, a osud tohoto díla, jeho nucená revise, vyznačuje počínající zatlačování českého měšťanstva protiofensivou šlechty. Ale zůstává dalekosáhlým vývojově zákonitým činem Všehrdovým, že přejal funkci Ctibora Tovačovského — že přenesl těžiště nastupujícího národního humanismu do třídy měšťanské.

2. Všehrd se průkopnický zaslouží o překonání nebezpečné jednostrannosti kulturní, kterou přinášel aristokratický kult latinského humanismu. Práce Viktorina Cornelia položila silné základy humanismu národního, který mohl postupovat souhlasně s počínající českou básnickou renesancí; nebylo vinou Všehrdovou, že tento renesanční nástup byl zaražen, ale bylo zásluhou jeho a jeho druhů a následovníků, že se natrvalo rozžil humanismus národní. Všehrd vyvážil dobový vliv Hasištejnského, který byl přímo césaropapistický, a také anticipačně vyvážil nebezpečný příklon k latinisování u novokališníků po roce 1517.

3. Svou neúnavnou činností a iniciativním působením na jiné kališnické měšťany zosobňuje Všehrd kladné vyvrcholení staroutrakvismu, který již tehdy jinak ztrácí svou původní husitskou energii a progresivní funkci, aby pak v 16. století skončil úplným rozkladem pod náparem novokališnictví a luterství. Všehrd uchovával podstatné hodnoty husitství, zároveň však doplnil jeho literaturu duchovní (traktátovou a písňovou) a kronikářskou novou produkcí laickou, především právníckou.

4. Tvořivým uplatněním humanismu v domácím prostředí zasloužil se Cornelius nezapomenutelně o prolomení kulturní izolace v 15. století, do níž odpůrci husitství uzavřeli Čechy. A protože Všehrd uskutečňoval humanismus národní, vznikla tu příkladná rovnováha mezinárodní kulturní orientace a národní osobitosti.

5. Protože národní humanismus Všehrdův byl silně oplodněn domácí tradicí husitskou, vznikl v činnosti Viktorinově první evropský typ humanismu reformačního, který se úrodně rozvinul v řadě zemí a překonával omezenou jednostrannost reformačního typu dogmatického. Proto také v díle Všehrdově nejde naprosto o humanismus formální, ale životný, niterně prohloubený, bojující za spravedlnost, mravně výchovný, který sociálním chápáním přerůstá meze měšťanské třídy.

6. Při své aktivitě vývojově průbojně nezapomíná Všehrd na živé hodnoty starší domácí tradice právní, tendenčně moralisující, výchovné a básnické.

7. Všehrd se ukázal také jako vzdělaný a životný myslitel, má místo i ve vývoji české filosofie.

8. Jasný příklad podal Všehrd svou prací překladatelskou, svým uctíváním, pěstováním a zdokonalováním národního jazyka. Všehrdovou zásluhou byla překonána stálá latinská orientace humanismu aristokratického, a také občasná tendence k latinisování, pokud se jevila u počínajících starokališnických humanistů (např. u Šimona ze Slaného).

9. Mistr Viktorin se svými druhy dovedl udržovat kontinuitu se starší českou tradicí kulturní a společensky nápravnou, zároveň však zahajuje a rozvíjí několik tvořivých linií české literatury v době předbělohorské. Tato iniciativní kupředu hledící činnost Všehrdova byla zvláště přínosná pro další český vývoj, i když byl v 16. století rušen středověkými recidivami. Vyvrcholení této všehrdovské iniciativy je v díle Komenského.